

BILJEŠKA ZA HISTORIJSKU TOPOGRAFIJU SPLITA

Željko Rapanić

Kad je prije punih dvadeset pet godina Petar Skok pisao o postanku Splita u Analima Historijskog instituta u Dubrovniku¹ bio se dotakao, raspravljajući o toponimima romanskog porijekla, i današnjeg imena brda Marjan, zatim imena predjela Pojišan, pa uz ostale i imenâ Žnjan i Brboran. Objasnio je te toponime ponajprije s jezičnog stajališta, a onda je usput zapazio i neke pojedinosti koje mogu biti interesantne za prošlost Splita kako s arheološko-povijesnog, tako i s kulturno-povijesnog aspekta, pogotovo ako ih se ovdje uzmogne potanje razraditi. Taj Skokov rad bio je poticaj ovim recima u kojima ću pokušati njegova razmišljanja dalje razviti pa nabaciti jednu hipotezu vezanu uz najstariju povijest Splita i uz neke predjele značajne u kasnijem razvitku toga grada.

U spomenutom radu Skok je bio uočio da su se južni, plodni obronci brda na zapadu Splita u prošlosti drugačije nazivali nego se nazivala sama gorska kosa. Tako se u kronici Tome Arcidakona brdo naziva *Mons Kyrieleyson*,² a u splitskom Statutu ono je *mons Seranda* ili samo *Seranda* (*Saranda*).³ No, u svakoj prilici kad se u pisanim dokumentima srednjeg vijeka spominju plodne i obradive zemlje na južnoj strani ovog brda, one se, uz pomoć različitih orijentira (najčešće crkava), vrlo precizno lociraju u široj regiji koja se naziva *in Murnano*.

Naziv za taj predjel, međutim, javlja se u više oblika i to kao: *in Murnano*,⁴ *Murmiano* (vjerojatno treba da bude *Murniano*),⁵ *Marnano*,⁶ *Mernan*,⁷ *Merlano*,⁸ *Mergnano* i *Mergniam* (*vinea de*).⁹ Jedanput kao »dubiosa«¹⁰ pojavljuje se taj toponim u obliku *Marulianus*.

Na spomenutom mjestu Skok izvodi ovaj toponim iz predijalnog imena *Marinianum* i objašnjava njegove transformacije sve do suvremenog oblika Marjan.¹¹ Danas je pak očigledno kako se to predijalno ime ne odnosi više ni na same plodne južne obronke, ni na gorsku kosu, nego na čitav poluotok.

Drugi toponim također predijalnog porijekla jest po Skoku Pojišan (Poišan),¹² a izvodi ga on iz rimskog kognomena *Pansa*, koji je kognomen u našim krajevima dobro poznat po keramičkoj produkciji signiranoj s *Pansiana* (opeke, crijep itd.).

Treći u nizu tih predijalnih toponima jest Žnjan,¹³ koji je protumačen kao *praedium Iunianum*.

Ako se promotri geografska karta obalnog pojasa od rta Marjana na zapadu sve do istoka prema Stobreču, može se uočiti da se ta tri toponima odnose na tri relativno prostrana, insolirana i za zemljoradnju vrlo prikladna zemljišta koja se nalaze nedaleko od obale. To su južni obronci Marjana, područje danas sasvim reduciranog Pojišana i zemlje uz uvalu Žnjana. Danas je, doduše, najveći dio tih površina pokriven novijim i najnovijim gradskim četvrtima, no činjenica je da su se zemlje u tim predjelima obrađivale donedavno, a neke još dugo poslije drugog svjetskog rata. Na više mjesta našlo se tu arheoloških ostataka koji dokazuju da je u antičko i rano srednjovjekovno vrijeme bilo života, da su tamo ljudi stanovali, podizali crkvice i kuće, dok podaci iz pisanih izvora jasno govore o parcelama koje se obrađuju.

Ukoliko su ova tri predijalna toponima *Marinianum*, *Pansianum* i *Iunianum* dali imena Marjanu, Pojišanu i Žnjanu, a izvedena su iz rimskih *Marinianus* (*Marinus*), *Pansa* i *Iunius* kako to tvrdi Skok, onda bi se smjelo zaključiti da je ovim osobama rimskog doba pripadalo neko obimnije i veće zemljište na kojem su oni, svaki posebno, imali svoje gospodarske posjede, pa se odatle i tradirao današnji toponim.

Da se takvi predijalni toponimi obično vezuju uz veće posjede nije ovdje potrebno potanje obrazlagati. S druge strane — kako je poznato iz srednjovjekovnih diplomatskih izvora — nazivi za manje parcele, pa nazivi za pojedine čestice i zemlje oblikuju se u srednjem vijeku, u vrijeme kada više nije bilo velikog posjeda u rimskom smislu, na drugačiji način. Takvi su npr. nazivi: *terra Campanana* (*Campanusa?*), *possessiuncula Cassan* (*Cassianusa*), *terra Mirculana* (*Mercuriusa*), *terra Caput de Cumani*, pa *Calametum*, *Lauretum*, *Calbarola* (*Calvariola/terru/* — Lora).¹⁴ Toponimi se, dakle, tvore ili pomoću vlasnikova imena ili po osobitosti terena, ili po karakterističnoj vegetaciji. I na tvorbu hrvatskih toponima u ranom srednjem vijeku utiču isti činiooci, na primjer: *Adneslap* (ad = na + slap = na slapu), *Nabrišhic* (na malom brijevu), *Nabreze* (na brezama) *Nalosai vinea* (vinograd na lozama), *Nasserij* (na Asseriji?), odnosno *Doljane*, *Nerezine*, *Hraštane*, *Jasenje* itd.¹⁵ Posjedništvo se, naravno, označava imenom vlasnika i oznakom namjene neke zemlje kao npr. *vinea de . . .*, *hortus de . . .*, *agrum*, *terra*, *terrenum* itd.

Slavenski etnik je, sasvim logično, krivo razumio rimski predijalni toponim, budući da je taj izgubio svoje prvobitno značenje. Tako *Marinianum* nije više značio jedino i određeno: posjed *Marinianusa* (*Marinusa*), nego je to bio naziv za jedan predjel gdje je tada, u kasnije doba srednjeg vijeka, bilo više vlasnika, koji su tu *in Murnano* ili stanovali (spominje se i selo . . . *suptus vico . . .*), ili imali *terras frugiferas*, ili posjedovali zemlju npr. *iuxta ecclesiam sancti Petri* i sl.¹⁶ Na taj se način za Splitsane onoga vremena toponimom *in Marnano* (*Murnano* i dr.) vrlo precizno određuje i označuje zemlja o kojoj je riječ, bilo da je ona predmet neke donacije ili ostavštine, bilo da se o njoj govori u svakodnevnom životu. Ta zemlja je sada samo dio bivše cjeline, nekadašnjeg *Marinusova* predija, a budući da predi-

jalno ime ne označava više i vlasnost, ono se pojavljuje u različitim pa i korumpiranim oblicima.

Da li se, međutim, iz imenâ vlasnikâ spomenutih predija, dakle iz imenâ vlasnikâ rimskog doba, može doznati nešto nova što bi pridonijelo poznavanju prošlosti splitskog područja?

Kognomen *Marinianus* (*Marinus*) nije tako čest, ali i ne kazuje i ne upućuje zasad na nešto posebno. Isto tako ni gentilno ime *Iunius*, ime nekadašnjih posjednika u današnjem Žnjanu. Kognomen *Pansa*, dočim, mnogo je interesantniji. Prije svega odmah podsjeća — kako je već rečeno — na vlasnike velike keramičke industrije koja je i u Dalmaciji obilatno plasirala svoje proizvode. Da li je i ovaj hipotetički splitski Pansa pripadao baš toj uglednoj obitelji Vibijevaca i da li bi kao takav došao u ove krajeve da se nastani, nije, naravno, moguće ustvrditi. Dopušteno je, međutim, pretpostaviti da ako i nije bio baš njen član, mogao je ovaj splitski biti njen klijent.¹⁷ Ukoliko je to doista tako bilo, ta bi činjenica bila zanimljiva s još jedne strane. Značilo bi po toj pretpostavci da je neki pripadnik te rimske obitelji posjednika došao u Dalmaciju i tu, u okolici Aspalathosa dobio zemlju baš u vrijeme kad se deducirao ager Salone, tj. u doba Cezara,¹⁸ kojemu su Pansa, kako je poznato, bili privrženi.¹⁹ Ako je ovaj zaključak ispravan i ako ga se bude moglo nekom drugom prilikom još osnažiti, onda bi i ona dva druga vlasnika predija, jedan nama nepoznati *Iunius* i jedan isto tako nepoznati *Marinianus* (*Marinus*), mogli biti iz istog vremena, odnosno iz doba prve podjele zemlje u salonitanskom ageru.

No, dok se posjedi Panse i Iunija nalaze baš u limitiranom području agera, onaj Marinov je, čini se, izvan njega. Današnja splitska ulica M. Gupca, koja prolazi kroz područje Pojišana i neposredno uz crkvu Gospe od Pojišana, jest jedan stari agerski dekuman. Središte današnjeg Žnjana je na mjestu gdje su se donedavno jasno vidjeli ostaci centurijacije. Međutim, južni obronci Marjana, iako su plodni i do danas obrađivani, nisu bili — kako izgleda — limitirani. Tamo, naime, nisu uočene linije parceliranja terena. Da li na limitaciju, koja se često zadržala u smjerovima ogradnih zidova, upućuje toponim Meje, teško je reći. No isto tako teško je povjerovati da bi taj privlačan prostor kroz koji je postojala čak i komunikacija do Dijanina hrama, ostao *in soluto* ili kao *extra clusus*. Poznato je k tome da je na rtu Sustipan bilo jezgro većeg rimskog gospodarstva na kojemu je kasnije sagrađena starokršćanska bazilika i da se u taj kompleks uselio i bendiktinski red.²⁰ Treba, međutim, ipak ostaviti otvorenim pitanje karaktera samog posjeda na južnoj strani Marjana.

Što se tiče predijalnog toponima Brboran, koji Skok izvodi iz kognomena *Barbarus*, vrijedi spomenuti da se jedan *Barbarus presbyter salonitane ecclesie* spominje na saboru koji je održan u Saloni 530. god.²¹ Brboran se naziva zemljište sjeverno od sv. Lovre u Pazdigradu (s. Laurentius Paganus²²), između Dragovoda i Kile na istoku. Ukoliko taj toponim može dopustiti i onu daleku aluziju baš na spomenutog Barbarusa presbitera, za što, naravno, nema uporišta, moglo bi to barem usmjeriti istraživanja na otkrivanje prastarih posjeda solinske crkve, odnosno one kasnije — splitske, u širem prostoru Salone. Biskupi, presbiteri i predstavnici visokog klera nedvojbeno su posjedovali imanja u okolici Salone, prema Splitu i prema

Kaštelima. Valja se prisjetiti da je, na primjer, u Kaštel-Sućurcu bio stoljećima posjed Splitske nadbiskupije, a da su i mnoge splitske crkve imale pod Kozjakom svoje zemlje i gospodarska imanja. S promjenom političke slike na ovom teritoriju, nastalom doseljnjem Hrvata, jedan dio zemalja solinske crkve (preseljene u Split) ostao je i našao se izvan teritorija srednjovjekovnog grada i izvan njegova upravnog domašaja. Posjedi crkve koja je stolovala u bizantskom gradu bili su i u hrvatskoj državi. U takvom kontekstu postaje razumljivijom i opravdanom višestoljetna borba splitske stolice za jurisdikcijom u drugoj državi, za ingerencijom na njezinu teritoriju, za pribavljanjem zemalja, pa onda i mnoštvo falsifikata koji nastaju u skriptorijima po prestanku vladanja hrvatske dinastije. Tada se, naime, osim dotadašnjih posjeda splitske crkve (o kojima se svakako vodila evidencija), nastoji postupno prisvojiti i bivši »territorium regale« (možda i on jednom vlasnost solinske crkve), što izaziva i sporove u kojima onda i krivotvorine presuđuju.

No ovim je razmišljanjem već napušten okvir ove male šetnje po splitskim predjelima koju su potakla Skokova toponomastička istraživanja. Potvrdilo se tako, tko bi znao po koji put, da je i sasvim malo i nepretenciozno interdisciplinarno razmatranje od neprocjenjive koristi, pa je ovom prilikom lingvist uputio na arheološko-povijesni problem i na jedan prijedlog njegova rješenja.

BILJEŠKE

¹ P. Skok, Postanak Splita, Anali hist. inst. JAZU u Dubrovniku (= Anali JAZU) Dubrovnik 1950, str. 19. Tu je Skok rezimirao i svoja starija zapažanja iz Nastavnog vjesnika XXIII/1914, str. 339. O Marjanu je opširno pisao u novije vrijeme I. Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih objekata na Marjanu kod Splita, Anali JAZU 12, Dubrovnik 1970, str. 165. Taj rad obuhvaća, šire nego je naslovom i postavljeno, mnoge pojedinosti iz prošlosti tog poluotoka. K tome navodi gotovo svu relevantnu literaturu.

² Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, dig. F. Rački, Zagreb 1894, str. 61.

³ Statuta et leges civitatis Spaleti, ed. Hanel, Zagreb 1878, str. 175—176, 198. 276. T. Smičiklas, Codex diplomaticus (= CD) npr. III, str. 170 i drugdje gdje se spominje crkva Sv. Nikole de Seranda, Serra i sl.

⁴ CD II, 33 (1119 god.) »... unam terram in Murnano iuxta eccl. s. Petri...«; Kukuljević, CD I, 169 (1119 god.) »... est terra in Murnano supra mare et suptus vico iuxta ecclesiam s. Domnii...«; CD III, 96 (1209 god.) »... ego quidem Ratoe cum Digna quoddam gambium feci, more quidem patrie, assignavi ei a Murnano de terra mea tres barcos... et accepi ab ea duas eius terras scilicet ripas, unam que est in Murnano...«; CD III, 308 (1229. god.) »... que terre site sunt in Murnano...«; CD IV, 184 (1243. god.) »... ego siquidem Chotula... trado et dono... terram meam que est ad Murnanum...«; CD V, 83 (1258. god.) »... et terra que est ad Murnanum iuxta terra sancti Laurentii de foro. Ibidem desuper in Murnano est alia terra iuxta vineam Dragi Lazagani...«

⁵ CD III, 260 (1226. god.) »... terram que est in Murmiano sub sancto Michaele sit sancto Stephano...«

⁶ CD III, 170 (1218 god.) »Preterea ad ecclesiam dotandam assignabat terras omnes frugiferas quas illi possidebant in Murnano, quibus excolendis satis esse

aiebant quatuor boves, quos item cum grege ducentorum ovium ac decem apiariis eidem ecclesie donabant«. Slično u: Starine JAZU 21, 263. Citat je vrlo sadržajan jer govori o karakteru jednog posjeda, odnosno donacije tek utemeljenoj crkvi. G. Praga. Testi volgari spalatini del Trecento, Atti e mem. della Soc. Dalm. di storia patria, Zara 1928, vol. II, (= Praga, Testi), 82, (1373. god.) »... item terra I ad Marnano ad presso... via pulica (publica!)...«

⁷ Praga, Testi, 69 (1370. god.) »Item terra in Mernan (not. prijevod: Mergnano)...«; isti, »item terra posita ad Mernan apreso via puplica...«

⁸ CD X, 394 (1338. god.) »in Merlano est terra de tribus vretenis...«

⁹ CD VI, 103 (1275. god.) »... Marichena Radini Teramuci vendidit terram suam que est in Mergnano...«; CD VIII, 6 (1301. god.) »...et vinea de Mergniam...« i dalje »... et medietatem de vinea de Mergnano...«; Praga, Testi, 69, bilj. 7 (1370. god.), 95 (1432. god.) »... per la glexia de sto. Pero de Mergnano...«, 97 (1454. god.) »... item una vinea posta in Mergnan...«

¹⁰ M. Horvat. Oporuka splitskog priora Petra, Rad JAZU 283, Zagreb 1951, str. 124.

¹¹ U raznim varijantama ovaj se toponim spominje i u kasnijim vizitacijama i opisima crkvenih zemalja, no za ovu priliku dalje nabrojanje nije potrebno. Vidi o tome: G. Novak, Povijest Splita I, Split 1957, str. 530, te I. Fisković, o. c.

¹² CD V, 154 (1260. god.) »... et terra que est ad s. Mariam de Pa(n)sano...«; Starine JAZU 27, 34 (1260. god.) »... et terra ad s. Mariam de Pansano vendetur...«; CD VI, 115 (1275. god.) »... episcopus spalatensis fecit permutationem de quadam terra... positam in Pansano in contracta s. Domni et iuxta terram s. Marie de Pansano...«; CD VI, 269 (1278. god.) »... procuratores tocius capituli... dederunt ad pastinandum... terram ipsius capituli positam in Pansano super terram monasterii s. Marie de Taurello...«; CD X, 395 (1338. god.) »In Pansano unam terram in modum clavis iuxta pinosam Maronini...«; Farlati, Ill. sac. III, 343 (1397. god.) »In Pansano est terra cui ab oriente supereminet et ab aquilone est contigua terra... ab meridie vero ei etiam subest via publica...«

¹³ Rački, Documenta, 177 (1096. god.) »... in primis a Zunano vineam...«; CD IV, 428 (1250. god.) »... et terre due ad Čunano iuxta terras Tiche...«; CD VI, 381 (1281. god.) »... capitulum ecclesie beati Domnii haberet terram ipsius de Čunano prope terra Medule...«; CD VIII, 6 (1301. god.) »Item terrenum de Jugnano...«; Praga, Testi, 83 (1375. god.) toponim se citira kao Čnan i Canan. Jireček, Die Romanen... I, 62 donosi niz citata listina u kojima se spominje Žnjan, a Calergi na svojoj karti iz 1675. god. (vidi: Katić, VAHDalm, LII, 87).

¹⁴ Skok, o. c. 25.

¹⁵ CD I, ed. Stipišić-Šamšalović, Zagreb 1967, vidi index.

¹⁶ Vidi npr. cit. u bilj. 4—12.

¹⁷ M. Suić, Antički grad na Jadranu, Zagreb 1976. Na str. 57. podsjeća da je npr. u Istri imao posjede i sam car August, pa Mecenat, na Pagu obitelj Kalpurnijevaca, u Ravnim kotarima Kornelijeveci. Tamo je, naravno, riječ o drugačijim, znatno prostranijim zemljištima nego je ovo pod Marjanom. No, ipak ne bi trebalo sasvim isključiti mogućnost da i ovdje, nedaleko Salone na izvanrednoj poziciji dođe i neka ugledna obitelj.

¹⁸ Pitanje dedukcije salonitanskog agera predmet je duge rasprave. Suić, koji je u više navrata pisao o tome, kao i o limitaciji agera uz našu jadransku obalu (vidi: Zbornik radova Inst. hist. nauke u Zadru 1/1955, 1; Starohrv. provj., Ser. III, 5, 7.) u Antičkom gradu, 35, postavlja dedukciju u doba Cezara. D. Rendić-Miočević, Antička Salona (Salonae), Arhitektura, 160—161 Zagreb 1977, str. 55, dopušta i drugu mogućnost, doba Oktavijanovo.

¹⁹ PW RE, VIII a/2, s. v. Vibius Pansa, 1953.

²⁰ Za Sustipan vidi: T. Marasović-D. Vrsalović, Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu, VAHDalm, LXV—LXVII, 175.

²¹ N. Klaić, Historia Salonitana maior, SANU, Pos. izd., knj. CCCIX, Od. društv. nauka, knj. 55, Beograd, 1967, 81.

²² O tom toponimu vidi: N. Cambi-Ž. Rapanić, Nadgrobna ara L. Granija Proklina, VAHDalm, LXXII—LXXIII, u tisku.

Željko Rapanić

Dans la nomenclature topographique actuelle du territoire de Split existent trois toponymes qui, d'après les recherches linguistiques de P. Skok (note 1), tirent leur origine d'appellations régionales romaines. Ce sont: l'actuel Marjan (*Marinianum*), Žnjan (*Iunianus*) et Pojišan (*Pansianum*). Deux dérivent des *cognomina romana* *Marinianus* et *Pansa*, et le troisième du *nomen gentile Iunius*. Les dérivations des appellations régionales romaines sont mentionnées en différentes variantes dans des documents médiévaux, dont l'auteur fournit un vaste choix (notes 4—13). Les toponymes susmentionnés concernent aujourd'hui des terres assez étendues, propices à l'agriculture et qui, jusqu'à une époque récente, ont été intensivement cultivées.

Deux des trois *predia* susindiqués — ceux de Pojisan *Pansianum* et de Žnjan (*Iuniarum*) — se trouvaient sur le territoire de la centurie coloniale de Salone, plus exactement au Sud d'un *décumanus* d'agglomération qui suivait la rue actuelle de M. Gubec. Partant du *cognomen* de *Pansa* (note 19), l'auteur suppose que ces deux appellations ont pu se transporter dans cette région au moment de la déduction de l'ager *salonitanus*, c'est-à-dire à l'époque de César (note 18). Le *cognomen* *Pansa* indique d'ailleurs la possibilité qu'un membre quelconque, ou plus probablement un client de cette famille, soit venu dans ces régions avec les colons de César.

Le troisième *predium*, celui de *Marinianus*, se trouve, semble-t-il, hors de l'espace limité à l'époque de la déduction. Le territoire du versant méridional du Mont Marjan actuel était, ainsi que le suppose Suić (note 18), *in soluto*, ou *ager extra clausus*. Mais il ne faut pas oublier qu'au promontoire de Sustipan (St-Etienne), du côté oriental même de la péninsule de Marjan, existait vraisemblablement une *villa rustica* dans laquelle fut ultérieurement englobée une basilique paléochrétienne où s'installa finalement un monastère bénédictin (note 20). Ce qui confirme que les pentes méridionales du mont Marjan ont toujours été très intéressantes pour la population de cette région, depuis l'époque romaine jusqu'au Moyen Age. En conséquence, un *Marinianus*, inconnu de nous, a pu posséder un domaine d'après lequel s'est formé le toponyme.

Sur tous les espaces mentionnés ont été trouvés des vestiges archéologiques remontant à l'époque romaine et au début du Moyen Age, ce qui confirme aussi que ces lieux ont été habités ou qu'on y a séjourné.

L'auteur mentionne aussi, en passant, Brboran qui, également d'après Skok, vient du *cognomen* *Barbarus*. Il est permis de faire allusion, dans l'explication de ce toponyme, — bien qu'il n'y ait pour cela aucune base plus sérieuse — à son rapport avec un certain *Barbarus*, prêtre de l'église de Salone, qui figure dans les Actes des Conseils ecclésiastiques de Salone, tenus en l'an 530 (note 21). Si cette supposition était confirmée, elle pourrait conduire à rechercher des possessions territoriales salonitaines très anciennes, respectivement de l'église ultérieure de Split au Moyen Age — problème intéressant pour l'histoire locale.